

Samenvatting

Samenvatting

Als vierjarigen voor het eerst de drempel van de school over stappen, gaat er een wereld voor hen open. Vanaf dat moment zullen ze meer en meer tijd doorbrengen met hun klasgenoten. Het aangaan van betekenisvolle interacties met klasgenoten is belangrijk voor de verdere sociaal-cognitieve ontwikkeling van kinderen. Kinderen die worden afgewezen door hun klasgenoten worden echter meestal uitgesloten van dergelijke interacties. Onderzoek heeft aangetoond dat dat dramatische gevolgen kan hebben. In verschillende studies is daarom geprobeerd te achterhalen welke factoren gerelateerd zijn aan sociale afwijzing. Dat heeft geleid tot de conclusie dat er niet één factor bepalend is voor de mate waarin kinderen worden afgewezen door klasgenoten, maar dat een netwerk van sociale, cognitieve en emotionele factoren betrokken is. In deze dissertatie werd op basis van de theorie van Vygotsky verwacht dat mondelinge communicatieve competentie deel uitmaakt van dat netwerk. Empirisch bewijs voor deze verwachting was echter nog beperkt. Het doel van deze dissertatie was daarom om de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing te onderzoeken in de kleuterklas. De volgende onderzoeksvraag stond daarbij centraal: In hoeverre en op welke manier is het niveau van mondelinge communicatieve competentie van kinderen gerelateerd aan de mate waarin ze worden afgewezen door hun klasgenoten? Deze hoofdvraag is onderverdeeld in een aantal subvragen: (1) Wat is de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing? (2) Is deze relatie afhankelijk van geslacht? (3) Wat is de rol van receptieve woordenschatkennis in deze relatie? (4) Verschilt het niveau van mondelinge communicatieve competentie tussen kinderen met een verschillende sociometrische status?

De eerste studie in deze dissertatie betrof een review van studies naar de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociometrische status. Verschillende databases werden doorzocht om de relevante studies te identificeren. Na een zorgvuldige afweging op basis van vooraf opgestelde criteria werden er twaalf studies geselecteerd. In plaats van een meta-analyse uit te voeren, zijn deze studies beschreven, samengevat en kritisch geanalyseerd in de vorm van een narratieve review. Daardoor konden er namelijk ook eventuele kleinschalige en beschrijvende studies worden opgenomen en kon een gedetailleerder overzicht worden gegeven van hun kenmerken en bevindingen. De uitkomsten van de twaalf studies wezen over het algemeen op een significante relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociometrische status. De studies hadden echter ook enige beperkingen op basis waarvan een aantal aanbevelingen werden geformuleerd voor toekomstig onderzoek. Ten eerste bleek er veel variatie te bestaan in de manier waarop mondelinge communicatieve competentie en sociometrische status waren geoperationaliseerd. Toekomstige studies zouden daarom moeten streven naar een meer uniforme benadering door bijvoorbeeld gebruik te maken van dezelfde meetinstrumenten. Ten tweede zouden toekomstige studies die de positie van kinderen in de groep in kaart willen brengen niet alleen gericht moeten zijn op de dimensies van afwijzing en acceptatie,

maar op een combinatie van deze dimensies. Ten derde bleken alle studies die waren opgenomen in de review kleinschalige onderzoeken te zijn waarvan de resultaten niet gegeneraliseerd konden worden naar de hele populatie. Toekomstige studies zouden de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociometrische status daarom op grotere schaal moeten onderzoeken. Ten vierde maakten alle studies gebruik van een cross-sectioneel design waardoor het onduidelijk bleef of mondelinge communicatieve competentie sociometrische status beïnvloedt of dat het omgekeerde het geval is. Toekomstige experimentele en longitudinale studies naar de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociometrische status kunnen inzicht geven in de richting van deze relatie. Tot slot hebben een aantal studies laten zien dat de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociometrische status afhankelijk is van de sociale context en geslacht. Het zou daarom interessant zijn om deze twee factoren mee te nemen in toekomstig onderzoek naar deze relatie.

De tweede studie in deze dissertatie was een empirisch en exploratief onderzoek naar de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing. Het doel van dit onderzoek was om deze relatie in een relatief kleine steekproef ($N = 54$ kinderen) te onderzoeken met gestandaardiseerde en gevalideerde meetinstrumenten. De zogeheten Nijmeegse Pragmatiek Test werd gebruikt om het niveau van mondelinge communicatieve competentie te meten. Tijdens de afname van deze test werden vragen gesteld aan de kinderen aan de hand van een verhaal. Het aantal goed beantwoorde vragen resulteerde in een totaalscore die in dit onderzoek vervolgens werd gebruikt als een indicatie voor het niveau van mondelinge communicatieve competentie. De mate waarin kinderen werden afgewezen door klasgenoten werd in kaart gebracht met een nominatieprocedure. Tijdens deze procedure werd aan kinderen gevraagd om klasgenoten te noemen met wie ze graag (positieve nominatie) en niet graag speelden (negatieve nominatie). Per kind werd vervolgens het aantal verkregen positieve nominaties geteld om de mate van acceptatie te meten. Het aantal verkregen negatieve nominaties werd gebruikt als maat voor sociale afwijzing. De uitkomsten van correlatieanalyses lieten geen significante relatie zien tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing. Er bleek echter wel een significante en positieve relatie te bestaan tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale acceptatie, hoewel deze alleen gold voor jongens. Voor jongens was een hoger niveau van mondelinge communicatieve competentie dus gerelateerd aan een hogere mate van sociale acceptatie. Hier werd als mogelijke verklaring voor gegeven dat jongens (in vergelijking met meisjes) vaker agressief gedrag vertonen: Wellicht is het zo dat jongens die communicatief taalvaardig zijn deze vaardigheid kunnen gebruiken om agressieve neigingen te onderdrukken, wat er vervolgens toe leidt dat ze beter worden geaccepteerd door hun groep. Dit onderzoek had echter wel een aantal beperkingen: (1) er werden in de nominatieprocedure geen foto's van klasgenoten gebruikt terwijl dat wel aan te raden is bij onderzoek met jonge kinderen en (2) er werd alleen gekeken naar de dimensies van acceptatie en afwijzing terwijl er sprake zou kunnen zijn van een relatieve vorm van afwijzing

waarbij er wordt gekeken naar de mate van afwijzing, rekening houdend met de mate van acceptatie. Deze beperkingen hebben geleid tot een aantal aanpassingen in het meten en operationaliseren van sociale afwijzing in de opvolgende studies.

De derde studie in deze dissertatie was een direct vervolg op de vorige studie. Opnieuw was het doel om de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing te onderzoeken, maar dan op grote schaal ($N = 447$ kinderen). Ook in dit onderzoek werd de Nijmeegse Pragmatiek Test gebruikt om het niveau van mondelinge communicatieve competentie te meten. De nominatieprocedure werd in deze studie op een aantal punten aangepast. Om kinderen te laten wennen aan de procedure van het nomineren, werd hen eerst gevraagd verschillende typen etenswaren te nomineren door aan te geven wat ze wel en niet lekker vonden om te eten. Vervolgens werd aan kinderen gevraagd om hun klasgenoten positief ('met wie speel je graag?') en negatief ('met wie speel je niet graag?') te nomineren. Doordat er gebruikgemaakt werd van foto's van klasgenoten hoefden kinderen niet alle namen te kennen, maar konden ze de foto van de klasgenoot die ze wilden nomineren aanwijzen. Tot slot werden kinderen gevraagd om verschillende typen speelgoed te nomineren: speelgoed waarmee ze wel en speelgoed waarmee ze niet graag speelden. Het doel van dit laatste onderdeel was om kinderen af te leiden van het nomineren van klasgenoten en op die manier te voorkomen dat ze hun nominaties met elkaar zouden bespreken zodra ze weer terugkwamen in de klas. De mate van sociale afwijzing werd in deze studie berekend door het aantal verkregen positieve nominaties af te trekken van het aantal verkregen negatieve nominaties. Vergeleken met de vorige studie konden er door het gebruik van een grotere steekproef in dit onderzoek vervolgens geavanceerdere statistische analyses worden uitgevoerd om de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing te meten. Uitkomsten van een hiërarchische regressieanalyse lieten zien dat, controlerend voor het effect van geslacht, leeftijd en sociaaleconomische status, mondelinge communicatieve competentie unieke variantie verklaarde in sociale afwijzing en er een negatieve relatie bestond tussen beide variabelen: Kinderen met een lager niveau van mondelinge communicatieve competentie werden vaker afgewezen door hun klasgenoten. Deze studie liet zien dat mondelinge communicatieve competentie een significante rol speelt op het gebied van sociale afwijzing. De verschillen tussen de uitkomsten van deze studie en die van de vorige konden verklaard worden op basis van enkele verschillen in de nominatieprocedure en de operationalisering van sociale afwijzing.

De vierde studie in deze dissertatie onderzocht niet alleen de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing, maar ook de mogelijke rol van receptieve woordenschatkennis. Het doel van dit onderzoek was om de unieke rol van mondelinge communicatieve competentie op het gebied van sociale afwijzing te onderzoeken door die te vergelijken met de rol van receptieve woordenschatkennis ($N = 135$). De verwachting was dat receptieve woordenschatkennis niet alleen direct, maar ook indirect gerelateerd zou zijn aan sociale afwijzing, namelijk via mondelinge communicatieve competentie. Om het niveau van mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing in kaart te brengen, werden

dezelfde procedures gebruikt als in het vorige onderzoek. Daarnaast werd in deze studie de Peabody Picture Vocabulary Test gebruikt om receptieve woordenschatkennis te meten. Tijdens de afname van deze test werden kinderen gevraagd om aan te geven welk van de vier plaatjes het best paste bij het woord dat door de testassistent werd genoemd. Het niveau van receptieve woordenschatkennis werd bepaald aan de hand van het aantal woorden dat een kind juist wist te identificeren. Met een mediatieanalyse werden vervolgens de directe en indirecte relaties tussen receptieve woordenschatkennis, mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing onderzocht. De resultaten lieten zien dat er een directe en negatieve relatie was tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing. Receptieve woordenschatkennis was alleen indirect gerelateerd aan sociale afwijzing, namelijk via mondelinge communicatieve competentie. Deze relaties waren niet afhankelijk van geslacht. De bevindingen van dit onderzoek lieten zien dat zowel receptieve woordenschatkennis als mondelinge communicatieve competentie een rol spelen in de mate waarin kinderen worden afgewezen door hun klasgenoten. Aangezien receptieve woordenschatkennis alleen indirect gerelateerd was aan sociale afwijzing en leerkrachten al veel aandacht besteden aan woordenschat was het advies op basis van dit onderzoek dat leerkrachten naast woordenschat ook expliciet aandacht zouden moeten besteden aan het bevorderen van de mondelinge communicatieve competentie van hun leerlingen.

In de laatste studie in deze dissertatie werd de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing verder onderzocht door onderscheid te maken tussen verschillende sociometrische groepen. In dit onderzoek werden de datasets van de vorige twee studies gecombineerd ($N = 570$). Opnieuw werd mondelinge communicatieve competentie gemeten met de Nijmeegse Pragmatiek Test en werd de nominatieprocedure gebruikt om de sociale positie van kinderen in kaart te brengen. Op basis van hun verkregen nominaties werden kinderen ingedeeld in een van de volgende sociometrische groepen: (1) populair (kinderen die over het algemeen leuk worden gevonden), (2) afgewezen (kinderen die over het algemeen niet leuk worden gevonden), (3) genegeerd (kinderen die weinig zichtbaar zijn en leuk noch niet leuk worden gevonden), (4) controversieel (kinderen die zeer zichtbaar zijn en zowel leuk als niet leuk worden gevonden) en (5) gemiddeld (kinderen die gemiddeld zichtbaar zijn en gemiddeld leuk worden gevonden). De verwachting was dat dit onderzoek nieuwe inzichten zou opleveren door gebruik te maken van meer fijnmazige analyses. Resultaten van multi-level analyses lieten zien dat, controlerend voor de effecten van leeftijd, geslacht en thuistaal (i.e., Nederlands als eerste of tweede taal), er significante sociometrische groepsverschillen waren in het niveau van mondelinge communicatieve competentie. Post hoc analyses gaven aan dat zowel afgewezen als genegeerde kinderen een significant lager niveau van mondelinge communicatieve competentie lieten zien dan gemiddelde kinderen. Hoe konden deze resultaten worden verklaard? Enerzijds zou een afgewezen of genegeerde sociometrische status ertoe kunnen leiden dat kinderen minder mogelijkheden hebben om hun mondelinge communicatieve competentie te ontwikkelen. Anderzijds zou een laag niveau van mondelinge communicatieve competentie ertoe kunnen

leiden dat kinderen afgewezen of genegeerd worden, omdat hun klasgenoten over het algemeen de voorkeur geven aan kinderen met een goed ontwikkelde communicatieve taalvaardigheid met wie ze stimulerende interacties kunnen aangaan. Hoe het ook zij, de resultaten van deze studie gaven aan dat toekomstig onderzoek niet alleen gericht zou moeten zijn op de dimensies van acceptatie en/of afwijzing, maar daarnaast ook meerdere sociometrische groepen (zoals de genegeerde groep) mee moet nemen.

In deze dissertatie werden vijf studies beschreven waarin de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing werd onderzocht in verschillende steekproeven, met verschillende procedures en analyses, controlerend voor verschillende achtergrondvariabelen. Deze studies leidden allemaal tot dezelfde conclusie: Het niveau van mondelinge communicatieve competentie speelt een belangrijke rol in de mate waarin kinderen worden afgewezen door hun klasgenoten. De studies hadden echter ook een aantal beperkingen. Ten eerste bleef het door de cross-sectionele designs van de studies onduidelijk of een laag niveau van mondelinge communicatieve competentie de kans op sociale afwijzing vergroot of dat sociale afwijzing negatieve gevolgen heeft voor de ontwikkeling van mondelinge communicatieve competentie (of allebei). Toekomstige studies zouden de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing met een experimenteel en/of longitudinaal design moeten onderzoeken zodat causale inferenties kunnen worden gemaakt. Ten tweede bleef een aanzienlijk gedeelte van de variantie in sociale afwijzing onverklaard. Dat wees erop dat er behalve mondelinge communicatieve competentie ook nog andere factoren zijn die een rol spelen in de mate waarin kinderen worden afgewezen. Verder onderzoek is nodig om erachter te komen welke factoren dat precies zijn. Ten derde werd in de beschreven studies steeds alleen geslacht meegenomen als mogelijke moderator van de relatie tussen mondelinge communicatieve competentie en sociale afwijzing. Het was daardoor onduidelijk of deze relatie ook nog afhankelijk is van bijvoorbeeld de interacties tussen kinderen en hun ouders. Het zou daarom interessant zijn om in toekomstig onderzoek moderatoren zoals de ouder-kind relatie mee te nemen. Ten vierde werd het niveau van mondelinge communicatieve competentie gemeten met slechts één test en werd die test afgenomen in een enigszins kunstmatige setting. Toekomstig onderzoek zou de uitkomsten van een dergelijke test kunnen aanvullen met observaties van interacties in de klas. Tot slot zou de nominatieprocedure die gebruikt werd om de mate van sociale afwijzing in kaart te brengen door kinderen als ongemakkelijk kunnen zijn ervaren. Het zou daarom goed zijn om in de toekomst te zoeken naar mogelijke alternatieven voor deze methode.

Wat waren de praktische implicaties van deze dissertatie? Hoewel de studies die in deze dissertatie staan gerapporteerd geen uitspraak konden doen over causaliteit, lieten ze wel zien dat mondelinge communicatieve competentie een rol speelt in de mate waarin kinderen worden afgewezen door hun klasgenoten. Leerkrachten werden daarom geadviseerd om meer aandacht te besteden aan het bevorderen van de mondelinge communicatieve competentie van hun leerlingen. De eerder aangetoonde gebrekkige effectiviteit van interventies die alleen gericht zijn op kinderen die worden afgewezen door hun klasgenoten

hebben bovendien laten zien dat leerkrachten die sociale afwijzing in hun klas willen voorkomen of de mate waarin het voorkomt willen verminderen zich niet alleen moeten richten op individuele kinderen, maar de hele groep moeten betrekken. Een werkwijze die gericht is op het bevorderen van mondelinge communicatieve competentie door middel van groepsactiviteiten zou daarom geschikt kunnen zijn in het voorkomen en terugdringen van sociale afwijzing in de kleuterklas.